

Birgit Sawyer

Genmäle till Elsa Sjöholm

I sin artikel använder Elsa Sjöholm samma slags argument emot min forskning som i den skrivelse, med vilken hon för fyra år sedan försökte förmå HSFR att inte stödja mitt projekt "Arvs- och egendomsförhållanden i Skandinavien ca 1000–1350". Den viktiga skillnaden är att hon denna gång inte gått bakom ryggen på mig, vilket nu ger mig en sportslig chans att bemöta henne.

När jag (i *Scandia* 55) presenterade ett förslag till helhetssyn på det skandinaviska runstensresandet, var det för att få igång en debatt, i vilken vederbörlig hänsyn skulle tagas till de olika stenresarmönster vilka framkommit som ett resultat av mitt arbete.¹ I sin kritik skiljer inte Sjöholm på vad jag presenterat som fakta resp. hypoteser, och med lätt hand glider hon förbi de olika stenresarmönster som finns i olika delar av Skandinavien. Att sådana existerade var förut okänt; deras existens kan kontrolleras av vem som helst med ork att systematiskt gå igenom det samlade materialet. Mina resultat kan givetvis diskuteras i detaljer (kategoriseringsprinciper, avgörandet av kategori i varje enskilt fall, ställningstaganden i osäkra fall osv.), men mönstren är där och ropar på förklaring. Detta ignoreras fullständigt av Sjöholm, som i stället riktar anfallet mot mina förslag till förklaring.

Låt oss då se närmare på Sjöholms kritik i sak. Den inleds med några "preciseringar", den ena att tidpunkten bakåt för svenska inskrifter med det yngre "runalfabetet" skulle vara "någon gång under 1000-talets första årtionden", medan tidsgränsen framåt "i de flesta fall" skulle vara "mycket vag", varför min begränsning till vikingatiden skulle vara "godtycklig"; den andra att jag talar om "stenresare" fastän jag också behandlar inskrifter på klipphällar. Den senare "preciseringen" är småaktig,² men den första är allvarlig, då den är helt och hållet felaktig. Tidsgränsen bakåt för svenska inskrifter med den yngre *fuparken* är 800-talet och framåt visserligen vag men under inga omständigheter så tänjbar som Sjöholm tror; den brukar sättas någon gång under 1100-talets förra hälft. Som framgår av inledningen till min artikel i *Scandia* tillhör de runinskrifter jag behandlar själva blomstringsperioden (från slutet av 900-talet fram till ca 1100) för den typ av monument, som något oegentligt men av praktiska skäl går under beteckningen "vikingatida" (till skillnad från monument som har inskrifter med den äldre *fuparken* eller inskrifter av övergångskaraktär).

Sjöholms påstående att Hillersjö-inskriften³ kan vara betydligt yngre och kanske jämn-gammal med Upplandslagen är helt gripet ur luften; att denna inskrift inte är närmare daterad i t.ex. *Sveriges Runinskrifter* innebär nämligen inte att den skulle vara odaterad. Språkformen, runornas utseende och ornamentiken är alltigenom typiska för 1000-talets ristningar. Det är emellertid viktigt för Sjöholm att denna inskrift inte är så tidig, då hon — liksom tidigare Wessén — anser att de arvsfall den beskriver helt överensstämmer med Upplandslagens arvsregler, vilka enligt henne ju recipierats först under 1200-talet. Men Wessén läste in åtskilligt mer i inskriften än den medger, och den enda intressanta överensstämmelse som faktiskt kan konstateras är tillämpandet av bakarvsregler (att bröstarvingar ärver först är ju knappast sensationellt). Inskriften ger heller inga belägg för att dotter ärver tillsammans med son; däremot framhåller den att det var *som enda överlevande barn* en dotter (Inga) ärvde sin far.

Hillersjö-inskriften innehåller uppgifter och namn, som återfinns på inte mindre än fyra — samtida — uppländska runstenar, vilka rests av denna Inga, dottern till Hillersjö-inskriftens arvtagerska Gerlög.⁴ Sjöholm nämner inte dessa stenar, så det är ovisst om hon a) inte alls känner till dem, b) valt att ignorera dem, c) antar att någon mot slutet av 1200-talet (eller senare) hämtat uppgifter från dem för att kunna fabricera Hillersjö-inskriften. Vare därmed hur som helst; om dateringen av Ingas stenar råder inget tvivel; tre av dem brukar tillskrivas Fot (eller någon honom nära stående runristare) och tillhör alltså 1000-talets senare hälft. På en av stenarna (U 332) uppges att Inga kommit till arv efter sin son, och det är detta som är viktigt, för härav framgår att principen om bakarv har tillämpats i 1000-talets Uppland. Detta är f.ö. inte det enda explicita belägget; även U 73 (Hansta) omtalar ett bakarv, ett fall där en annan mor kommit till arv efter sina söner. Angående Hillersjö-inskriften skall slutligen noteras att Sjöholm antar att den "antagligen haft högt bevisvärde, om arvet skulle klandras". Varför skulle övriga runinskrifter, med sina ytterst noggrant angivna släktskapsangivelser, ha haft mindre bevisvärde, om arvet skulle klandras — förutsatt givetvis att det fanns vissa arvsregler?

Vi kan nämligen förutsätta att arvsregler fanns, och att de relaterar till en gällande rättsordning. Vad Sjöholm inte gjort klart för sig är att rättsordningen även på 1000-talet kan förväntas ha haft olika utseende, beroende bl.a. på kungamaktens styrka. Jag antar inte att inskrifternas målsmän agerat som "självutnämnda domare", utan att de tillämpat vad de politiskt tongivande i resp. bygd anbefalld.

Det är riktigt att jag förutsätter dolda arvingar, och enda anledningen att Sjöholm ännu inte fått veta "vilka dessa dolda arvingar är i det enskilda fallet och inte i vilken anledning de skulle ha ärvt" är att jag ännu inte hunnit analysera varje enskild inskrift utifrån denna frågeställning. Det är faktiskt möjligt att sluta sig till mer information än den som uttrycks explicit. När jag påpekar att många arvingar dolts bakom mer avlägsna släktingar, har Sjöholm uppenbarligen missförstått hela resonemanget: en "måg" (ingift manlig släkting, sväger eller svärson), som låter utföra en runinskrift, kan göra det i egenskap av förmyndare för sin hustru, som ärvt sin bror eller far. Hur kan detta kallas för ett "avlägst förmyndarskap"?

När det gäller skillnaderna mellan odelat resp. delat arv är jag tacksam för detta tillfälle att förtydliga vad jag presenterat som *förslag*, nämligen att de odelade anspråken (utmärkande för Danmark och Götaland) kan ha gällt sådant som inte kunde eller borde delas (t.ex. rättigheter till viss jord eller vissa titlar), medan delade anspråk kan ha angivit individuella kvoter av en egendom, vilka inte behöver ha blivit betydelsefulla, förrän efter resp. individers död (t.ex. i själägävo-sammanhang). Att det förtida arvet inte skulle ingå i min föreställningsvärld är oriktigt; jag hänvisar här till mitt resonemang om ankans anspråk på hemgiften.⁵

I den övergripande frågan — om det aktuella runstensmodets uppkomst, spridning och funktioner — kommer jag enligt Sjöholm inte med några nya synpunkter, inte med något "som skiljer sig från vad som sägs i litteraturen". Jag vore tacksam för referenser till litteratur, som systematiskt behandlar *hela* det skandinaviska materialet (från tidsrummet slutet av 900-talet fram till ca 1100) och relaterar det till den samtida politiska utvecklingen, de sociala och ekonomiska förändringarna till följd av kungamaktens expansion. Min hypotes om periodens runstensresande som "krissymptom", som respons på politisk (och religiös) nyordning må vara felaktig, men om den inte innehåller något nytt, frågar man sig var, när och av vem den tidigare presenterats.

Sjöholm betecknar den övergripande frågan som "en sak för fackmän på området".

Vilka är de? Om det är runologer som avses, skall här framhållas att meningarna bland dem själva är delade, och av egen erfarenhet vet jag att de allra flesta av de nu aktiva — inom och utom Norden — är öppna för diskussion och nytänkande. De flesta av dem anser sig inte heller ha tolkningsmonopol.⁶

Innan man använder ett material som källa, måste man bilda sig en uppfattning om vad slags källa det är, hur och i vilken miljö det kommit till. Detta är ett elementärt krav. Som Sjöholm (i annat sammanhang) formulerar det måste man "identifiera materialet", och hon framhåller att själva identifieringsarbetet ger kunskap: "om det gäller väsentligt material med komplicerade tillkomstförhållanden, som exempelvis de medeltida krönikorna, blir detta arbete ofta den huvudsakliga uppgiften."⁷

Inte bara de medeltida krönikorna — och lagarna — utan även runinskrifterna utgör ett väsentligt material, med om inte så komplicerade så dock otillräckligt kända tillkomstförhållanden. Hur uppfyller då Sjöholm sina egna krav, när hon ger sig in i debatt om dem som historisk källa? Har hon tagit på sig den mödosamma uppgiften att själv "identifiera materialet"? Ingalunda: hon har helt enkelt anammat äldre forsknings identifikation av dem som rätt och slätt "minnesstenar efter döda". I likhet med äldre forskning ser hon tydligen inte heller något anmärkningsvärt i att denna typ av monument restes i sådan mängd under en så begränsad tidsperiod och företer en så ytterst ojämn spridningsbild.

Med samma syn på runstenarna som minnesmärken efter döda började jag själv en gång mitt arbete, ursprungligen enbart med frågorna: 1) hur många inskrifter talar explicit om arv och ägande? och 2) hur stor är proportionen kvinnliga stenresare/avlidna i hela materialet? Allteftersom arbetet fortskred, väcktes emellertid fler och fler frågor om inskrifternas innebörd och funktioner, och jag insåg att den traditionella uppfattningen måste ifrågasättas. Inskrifternas formuleringar indicerar att runstenarna inte bara skulle minna om de döda utan i lika hög grad om de efterlevande, som låtit resa dem samt om deras inbördes relationer. Enligt Sjöholm är "en fullt tillräcklig förklaring" här till att personerna, som bara hade ett namn, "definieras socialt genom att placeras i ett släkt-sammanhang". Denna förklaring är otillräcklig; den leder ju bara till följdfrågorna varför den sociala definitionen plötsligt och under så förhållandevis kort period — och bara på vissa håll — blir så viktig, och varför de efterlevande genomgående sätter sig själva i första rummet.

Som typexempel anger Sjöholm: "Denna sten restes av Björn efter sin far Sven och av Holmfrid efter sin make". Formuleringen är inte typisk — ingen runinskrift är formulerad på detta sätt.⁸ Ett typexempel skulle ha följande utseende: "Björn reste/lät resa denna sten efter Sven, sin far, och Holmfrid efter sin make." Skillnaden mellan Sjöholms fritt uppfunna och det verkliga typexemplet kan tyckas härfin, men den förra formuleringen följer det faktum att det alltid rör sig om en aktiv handling och att den/de huvudagerande i 99% av fallen står nämnda allra först i inskriften. Inskrifternas målsmän — inte de avlidna — är alltså huvudpersoner i det sammanhang, inom vilket runstensresandet (och klipphållsinskriftinitiativtagandet) hör hemma.

I sökandet efter detta sammanhang har jag inte gjort någons "tankegång" om runstenar som lagfartshandlingar till min, vilket Sjöholm uppger; vad jag sagt är att stenresarmönstret i stort *avspeglar* rådande arvs- och egendomsförhållanden.⁹ För att komma vidare gör jag sedan ett antagande, nämligen att den stora mängd information om dessa förhållanden vi har från denna begränsade period är resultatet av ett akut uppkommet behov av att offentliggöra dem.

Om ett antagande är "rätt" eller "fel" vet man inte förrän efter avslutad forskning (i bästa fall), men ett välgrundat antagande har sitt värde i att fungera som styrinstrument, att leda till iakttagelser och frågeställningar, vilka i sin tur kan leda kunskapen framåt — också dithän där det måste modifieras eller kanske helt ersättas med ett annat. Mitt grundläggande antagande är att runstenarna tillkommit inte bara för att hedra och hufvästa minnet av avlidna utan också för att offentliggöra de efterlevandes status, deras sociala och ekonomiska anspråk. Detta antagande grundar sig på vad vi vet om situationen i Skandinavien — från och med slutet av 900-talet fram till början av 1000-talet för Danmarks och Götalands del, fram till början av 1100-talet för Upplands del — en situation som gör det rimligt att vänta sig reaktioner bland samhällets högre skikt.¹⁰

Med sin artikel har Sjöholm dokumenterat en slarvig läsning av min artikel, förutfattade meningar och okunnighet om runstensmaterialet. Det är på denna grundval hon slår fast att runinskrifterna inte duger som källa till äldre svensk arvsrätt. Detta är viktigt för henne att slå fast, för här har hon verkligen "positioner att försvara", nämligen att den nordiska rätten, som den ser ut i våra medeltidslagar, är recipierad, och att receptionen ägde rum i två huvudfaser, den första i och med kyrkans etablerande, i Sveriges fall så sent som på 1200-talet.

Enligt min hypotes, som tydligen upplevs som så besvärande, möter vi redan under vikingatiden flera av de arvsprinciper, som senare slås fast i de medeltida lagarna: i framför allt Danmark och Götaland principer som underlättar att arvet behålls osplittrat (=gradualprincipen i kombination med genomgående företrädare för manliga arvingar), i Uppland och Södermanland ofta även andra principer, vilka medför en uppdelning på flera familjemedlemmar och större arvsrätt för kvinnor (=parentelprincipen och principen om bakarv). Om hypotesen är riktig, innebär den antingen att receptionen påbörjats minst 200 år tidigare än Sjöholm räknar med, eller att receptionsteorin som sådan kraftigt måste modifieras, men det bör i detta sammanhang observeras att jag *inte* förutsätter något "urgermanskt" stadium. En intressant fråga är varför det sedan blev parentel- och inte gradualprincipen, som kom att segra i Danmarks medeltidslagar. Att det överallt rört sig om en långvarig dragkamp framgår i Sverige av skillnaderna mellan de nästan samtida Äldre resp. Yngre Västgötalagarna och av det faktum att Magnus Erikssons allmänna landslag kom att utgöra en kompromiss mellan de båda principerna.

Ett visst behov av att försvara sitt revir förklarar väl en stor del av Sjöholms kritik, men här ligger mer inunder. Mitt arbete skulle nämligen kunna "lämnas åt sitt öde", om det inte varit så att även andra, "inte minst kvinnohistoriker" omhuldat tanken på runstenar som källa till kunskap om arvsförhållanden. Är upplysningen att det var "inom den kretsen, som Sawyer började sitt arbete" avsedd som ett argument emot min trovärdighet som forskare?

Motviljan mot kvinnohistoria kom ännu tydligare fram i Sjöholms brev till HSFR 1986: där påstod Sjöholm att jag sökte konkurrera med hennes projekt och att ett bidrag till mig dels skulle betyda "en vetenskaplig helomvändning från rådets sida", dels minska hennes möjligheter att få nytt bidrag. Ur mina ansökningshandlingar (?) hade hon dragit slutsatserna att jag använde en del av hennes tankar¹¹ och att jag var helt okunnig om tidigare forskning. Mitt förslag att inom ramen för projektet företaga en systematisk genomgång av hela runstensmaterialet avfärdade hon som helt onödigt: "Att kvinnor kunde äga egendom under runstenstiden bestrids såvitt jag vet inte av någon, inte heller att de kunde ärva. Att änkor reste runstenar är knappast överraskande." Hur ska en hypotes som Sawyers bevisas? frågade Sjöholm och svarade för säkerhets skull: "Det är uppen-

bart att det inte går.” Rådet fick vidare veta att mitt projekt ”varken intellektuellt eller forskningsmässigt fyllde anspråken på seriös forskning”. Men detta gällde uppenbarligen inte bara mig; rådet fick följande varningsord från Sjöholm:

Genom att vi fått en professur i kvinnohistoria med anslutande tjänster har många förhoppningsfulla sökt sig till kvinnoämnen och ett av de mer omhuldade för historiker på äldre tid (sic) tycks vara kvinnoarvsrätten. Jag känner en kvinnlig forskare som sedan två år är sysselsatt med att analysera diplomerna i detta ärende, alltså samma uppgift som Sawyer nu ställt sig. Forskningsrådet får i framtiden förmodligen fler ansökningar av samma typ som Sawyers. Det måste då en gång för alla fastslås att detta inte är seriös forskning.¹²

— Vem är denna andra kvinnliga forskare, som Sjöholm känner? Vore det inte rimligt att namnge henne, så att också hon får en chans att bemöta beskyllningen?

HSFR följde inte Elsa Sjöholms propos, utan gav mig det stöd jag ansökt om. Till läsarnas upplysning skall nämnas att projektet ligger inom ämnet historia, och att det berör en rad delområden, t.ex. kvinnohistoria, rättshistoria, socialhistoria samt ekonomisk och politisk historia.

Noter

1. "Det vikingatida runstensresandet i Skandinavien", *Scandia* 55 (1989), s. 186 resp. 199.
2. Som samlingsterm är "stenresare" mer hanterbar än t.ex. monumentansvarig eller klipphällsinskriftinitiativtagare.
3. U 29: "Tyd! Germund fick till hustru Gerlög som ungmö. Sedan fick de en son, innan han drunknade. Och sonen dog sedan. Därpå fick hon Gudrik till man. Han. . . denna . . . Sedan fick de barn. Men en enda flicka levde kvar; hon hette Inga. Henne fick Ragnfast i Snottsta till hustru. Därpå dog han och sonen sedan. Och modern kom till arv efter sin son. Sedan fick hon Erik till man. Därpå dog hon. Då kom Gerlög till arv efter Inga, sin dotter. Torbjörn skald ristade runorna."
4. tre i Snottsta och en i Vreta: U 329—332
5. *Scandia* 55 (1989) , s. 193
6. Ett livligt idé- och tankeutbyte har präglat de senaste årens forskning "på området". Häri deltar inte forskare som tror att sista ordet blivit sagt, men det är ju inte heller någon förlust.
7. E. Sjöholm, "Medeltidslagarna som historiska källor", i *Kvinnans ekonomiska ställning under nordisk medeltid*, red. Hedda Gunneng & Birgit Strand, Lindome 1981, s. 74 f.
8. — eller på så dålig svenska som Sjöholms "exempel"; i de verkliga inskrifterna står det "sin" — eftersom pronominet då syftar tillbaka på subjektet.
9. Birgit Sawyer, *Property and Inheritance in Viking Scandinavia; the Runic Evidence*, Alingsås 1988, s. 1 och *Scandia* 55 (1989), s. 194.
10. Jfr Sjöholms egen utgångspunkt i en serie antaganden för formulerandet av en ny teori för tillkomsten av de svenska landskapslagarna. Det grundläggande var att "lagarna tillkommit genom en aktiv politisk insats. Detta antagande grundar sig på vad vi redan vet om situationen efter 1280, vilket år är terminus post för handskrifterna, och som gör det orimligt att anta, att de maktägande i samhället skulle ha tillåtit en passiv nedteckning av sedvanerätt.", "Medeltidslagarna som historiska källor" (not 7), s. 78.
11. vilket jag gjort — med noggranna referenser till henne. Är inte anledningen att man publicerar sina tankar att de skall användas?
12. Elsa Sjöholms brev till HSRF 25/4 1986.